

Валерій Дячок

Хмельницький (Україна)

ФОЛЬКЛОРНІ ЗАПИСИ ПРО УСТИМА КАРМАНЮКА (КАРМАЛЮКА) В ЛИСТАХ ДО ГРУШЕВСЬКОГО

Серед листів різних дописувачів до Михайла Грушевського в фонді Михайла Грушевського Центрального державного історичного архіву нами виявлений лист до вченого вчителя Звенигородського комерційного училища Григорія Рудченка, який містить невідомі варіанти фольклору про ватажка подільських розбійників Устима Карманюка (Кармалюка). Як відомо творення розповідей, переказів, легенд та пісень про нього почалося ще за його життя і триває до останнього часу. Сам факт надсилання зразків фольклору про Устима Карманюка М.С. Грушевському видається нам цікавим, проте вчений, як нам відомо жодного разу ніде їх не використав й навіть жодного разу не згадав про постать ватажка в своїх працях. Хоча малоймовірно, щоб перебуваючи періодично на теренах Подільської губернії (ще в студентські роки і пізніше), він не був знайомим з певними розповідями про ватажка, а тим більше з працею відомого дослідника історії Поділля Юзефа Ролле, присвячену ватажку розбійників, видану у Львові ще у 1876 році. Як відомо, М. Грушевський був знайомий з подільським вченим, шанував як сумлінного дослідника і навіть рецензував деякі його праці.

Можна лише припустити, що М. Грушевський не трактував дії Карманюка як прояв соціального чи національного руху, а швидше як представника специфічного соціального явища, яке мало місце й раніше на теренах Поділля та інших регіонів України, зокрема протягом XVI–XVIII ст. Так найвизначніший авторитет вітчизняної історіографії М. Грушевський в узагальнюючих працях з Історії України відзначав існування на території Поділля у

вище зазначений період різних народних рухів: «Дрібні, у виді розбійничих ватаг, то більші, що не раз переходили в народні повстання». Разом з тим історик згадував існування на Поділлі таких розбійницьких загонів, учасників яких називали «левенцями» та «дейнеками». Трималися вони, як пише М.С. Грушевський, біля р. Дністер, ховаючись в разі небезпеки на молдавській території.

Цінною і тотожною із думкою, висловленою свого часу ще Володимиром Антоновичем в «Исследовании о гайдамачестве» є згадка М.С. Грушевського про мету та мотивацію розбійницьких дій, які, на його погляд, полягали дуже часто тільки у здобичництві. Слушним також є його зауваження, що розбійництво виходило за межі кримінальних злочинів лише в періоди посилення соціальної боротьби широкими верствами українського населення, набуваючи національно-визвольних рис.

Вважаємо, що Михайло Грушевський дивився на історичну постать Устима Карманюка розважливо і не ототожнював зі створеним його літературно-мистецьким та фольклорним романтичним образом.

1910

**З листа Григорія Рудченка до Михайла Грушевського
від 21 червня 1910 року**

м. Звенигород Київської губернії

Поважний добродію Грушевський!

Посилаю в редакцію «Літературного Наукового Вісника» дві пісні – про Саву Чалого і про Кармалюка. Може вони пригодяться кому, як варіанти.

В Звенигородській комерчеській школі є школярі, котрі охоче читали б «Літературно Науковий Вісник». Грошей у них чуть хватає.

За Сибіром сонце сходить,
Там Кармалюк ходить.
Не одну дівчиноньку,
Він з розуму зводить.
Не одну панянку,

Чорнявую, білолицю,
Та все ж поганку.
Зібрав собі хлопців добрих, Що ж кому до того?
Та поставляв край доріжки,
Для подорожнього.
Ой, хто їде, хто пішки йде,
Треба його ждати,
Як не має прихилиська,
Мушиш пропадати.
«А хто?» – Сам Владика.
«А здорово, хлопці!»
Вони стали отказали,
Благослови отче.
Отдай же нам, пане, гроші,
Бо нам гроші треба.
То доберися до раю,
Там грошей не треба.
Гох, вийняв він сорок тисяч,
То, здається гроші.
Оглянувся кругом себе,
Всі хлопці хороші.
Кажуть люди, щей говорять,
Щоя розбиваю,
Я нікого не вбиваю,
Бо й сам душу маю.
Я багатих обдираю,
Бідних награждаю.
Як згадаю про їх життя,
То й гріхи не маю.
Маю жінку, маю діти,
Та я їх не бачу.
Як згадаю про їх життя,
Сам гірко заплачу.
У неділю пораненько,
У всі дзвони дзвонять,

А за мною, Кармалюком,
 Як за вовком гонять.
 Хотять мене молодого,
 Ой хотять піймати.
 Хотять мене молодого,
 В кайдани загнати.

/.../ Ці пісні мені проказував Гусаківський¹ чоловік. На питання – хто Кармалюк, він казав: «Як розказував Бессарабський дід, що бачив сам Кармалюка, як його гнали до Києва, чи що, то він мужик товстий, здоровий. Був він, год 100 або 60 назад. Його ніяк не могли вбити. Та ходив він не до одної полюбовниці. До одної з них ходив, ще й другий, захотів Кармалюка вбити, та не може. От він давай просити полюбовницю, щоб вона випитала Кармалюка, чом його ніхто не вб'є, – вже скільки б'ють, а він все живий. Кармалюк і признався, що його можна вбити тільки гудзиком, і то, як тільки раз вистрілити. Бо як вистрілити більше, то все пропало. От той вже засів. Прийшов Кармалюк – він іде до хати. Кармалюк в вікно, мало гобдвірків не виніс. Той його – пих! Кармалюк кричить – бий ще! Коли цей – ні, бо знає в чім діло, а то б він його п'ять раз бив би, та дарма. То так Кармалюк і кончив. А щоб була не полюбовниця, щоб до неї не ходив, не казав їй правди – коли ж він не одну мав, та й от так кончив. Жінці ніколи правди не кажи – брешти їй, бо вона ... Кармалюк був такий, що ти його в'яжи, не в'яжи, він все одно скине і піде, куди хоче. Коли його куди ведуть, то він йде, поки хоче, а не схотів, то й пішов ...

Мій Семен (розкажчика син. Він був в тюрмі до суду, але його виправдали) в тюрмі бачив такого, що це він був-був, поки схотів. Не схотів, ніхто його не знає куди й коли (*втік* – В.Д.). Він аби попросив в жінки або дівки води в стакан або в квартиру, то тільки його й бачили. Він туди, тільки... За його й питають, бо знають вже його».

ЦДДАК України. – Ф.1235. – Оп. 1. – Спр. 308. – Арк. 62-64 зв. Оригінал.

¹ Гусакове – село у Звенигородському районі Черкаської області.

Список основних джерел та літератури:

1. Центральний державний історичний архів України в Києві. – Ф. 1235. – Оп. 1. – Спр. 308. – Арк. 62-64 зв. Справа «Листи Гаврилка А., Рудченка Г. та інш. осіб про присилку та друкування статей у «ЛНВ», початок 28 листопада – закінчено 6 лютого 1914 рр., на 87 аркушах.
2. Антонович В.Б. Исследования о гайдамачестве // Антонович В.Б. Моя сповідь. Вибрані історичні та публіцистичні твори. – К., 1995.
3. Грушевський М.С. Ілюстрована історія України. – К., 1992.